

ББК І 90

Засновник: Інститут української археографії
та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України

Двадцять дев'ятий том "Наукових записок" Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України містить статті, розвідки, публікації документів, підготовлені молодими вченими та аспірантами.

Редакційна колегія

Г. В. Папакін (головний редактор),

Г. В. Боряк, В. А. Брехуненко,

Д. В. Бурім (відповідальний секретар),

І. Б. Гирич, М. М. Капраль,

О. О. Маврін (заступник головного редактора),

Н. І. Миронець, В. І. Мільчев, Ю. А. Мицик, В. І. Наулко,

О. В. Павлюченко, В. М. Піскун, В. І. Ульяновський, Я. О. Федорук

Затверджено до друку рішенням
Вченої ради Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
Національної академії наук України
(Протокол № 8 від 9 грудня 2014 р.)

© Інститут української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України, 2014
© Автори статей, 2014

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Збірник праць молодих вчених
та аспірантів

Том 29

Київ 2014

Зміст

Вячеслав Корнієнко (<i>Київ, Україна</i>). Епіграфічна пам'ятка початку XVI ст. з церкви Успіння Пресвятої Богородиці в Крилосі	7
Ілля Сафронов (<i>Київ, Україна</i>). Загадка гербової легенди Аксаків	13
Ігорь Смуток (<i>Київ, Україна</i>). Майнове становище православної шляхти Перемишльської землі у XVI – на початку XVII ст.	24
Андрій Климчук (<i>Рівне, Україна</i>). Пропозиції колонізації степового Причорномор'я у праці Шимона Старовольського “Робудка або гada на zniesienie Tatarów perekopskich”	44
Володимир Маслак (<i>Кременчук, Україна</i>). Концепція Центрально-Східної Європи як опція для прочитання ранньомодерної української історії сучасними польськими істориками.	48
Богдан Березенко (<i>Київ, Україна</i>). Історіографія Віленського братства	57
Олександр Слісаренко (<i>Дніпропетровськ, Україна</i>). Карл XII і Запорозька Січ	73
Іван Синяк (<i>Київ, Україна</i>). Залишки “традиційного” діловодства запорожців у внутрішньому документообігу Коша Нової Січі (1734–1775)	83
Олексій Барановський (<i>Київ, Україна</i>). Судово-слідча документація Гетьманщини як джерело до історії гайдамацьких виступів запорожців у добу Нової Січі	93
Олег Мальченко (<i>Київ, Україна</i>). Гарматне виробництво на херсонському ливарному заводі А. Струговщикова (1791–1793 рр).	101
Ірина Давибаран (<i>Запоріжжя, Україна</i>). Боротьба з хворобами та епідеміями як сфера компетенцій і повноважень губернаторів Південної України останньої чверті XVIII ст.	113
Яна Задесенець (<i>Запоріжжя, Україна</i>). Діяльність М. С. Мордвинова з удосконалення управлінських, економічних і соціальних структур Південної України	126

Галина Сигида (<i>Запоріжжя, Україна</i>). Важелі державного впливу на торговельну діяльність купецтва Південної України в першій половині XIX ст.	134
Дмитро Гордієнко (<i>Київ, Україна</i>). Бісмарк: німецька колоніальна політика і Берлінський конгрес	142
Ганна Лесникова (<i>Одеса, Україна</i>). Південно-Бессарабська “сарга” – механізм функціонування східнороманської карнавальної традиції в умовах етнокультурного фронтиру	157
Оксана Бублик (<i>Запоріжжя, Україна</i>). Будівництво Олександрівської земської лікарні на тлі розбудови лікарських закладів Олександрівського повіту у другій половині XIX – на початку XX ст.	177
Ілля Барков (<i>Запоріжжя, Україна</i>). Нарис з історії проституції у м. Олександрівську друга половина XIX – початок XX ст.)	196
Юлія Горбач (<i>Київ, Україна</i>). Українські послы до I Державної думи на сторінках газети “Громадська думка” (1905–1906)	211
Сергій Звілінський (<i>Запоріжжя, Україна</i>). Революційна мемуаристика радянської доби як історичне джерело. Історіографічний аспект	222
Андрій Магурчак (<i>Київ, Україна</i>). Андрій Жук – голова Ліквідаційного комітету Союзу визволення України в Австро-Угорщині.	241
Дмитро Бурім (<i>Київ, Україна</i>). Джерела до історії діяльності Місії Українського Червоного Хреста для допомоги українським військовополоненим в Німеччині у 1919–1920 роках в фондах Державного архіву Російської Федерації	254
Інна Старовойтенко (<i>Київ, Україна</i>). Листи Олександра Волошина до Євгена Чикаленка (1920-ті роки)	293
Ірина Сахно (<i>Київ, Україна</i>). Видавнича діяльність Володимира Винниченка у листуванні з Юрієм Тищенком (Сірим)	312
Катерина Мальшина (<i>Київ, Україна</i>). Матеріали зі словенської політичної історії міжвоєнного періоду у архівах Словенії та поза її межами	317
Володимир Марчук (<i>Острог, Україна</i>). Стан кіномережі Волинського воєводства у 1930-х роках	335
Марина Михайлюк (<i>Київ, Україна</i>). Вплив “філософії життя” Фрідріха Ніцше на ідеологію і практику нацистського режиму.	350

Юрій Черченко (<i>Київ, Україна</i>). Невідомі листи Зиновія Книша в Архіві ОУН у Києві.	373
Володимир Ковальчук (<i>Київ, Україна</i>). Мережа зв'язку і документо-обіг в УПА й збройному підпіллі ОУН(б).	387
Валерій Саєнко (<i>Херсон, Україна</i>). Матеріали до сімейної історії родини Тереножкіних	401
Надія Міщенко (<i>Київ, Україна</i>). Оформлення зовнішньополітичних концепцій Аргентини після краху біполярної системи	417
Валерій Старков (<i>Київ, Україна</i>). “Діаспорний” внесок у джерельну базу традиційної ігрової культури українців (Олекса Вересай та Степан Килимник).	426
Ольга Морозова (<i>Миколаїв, Україна</i>). З історії діяльності Науково-дослідного інституту полоністики у Миколаєві . . .	432
Євген Мацелюх (<i>Київ, Україна</i>). Рецензія на книгу: Wysocki, Roman. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939: geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 433 s.	440

Вячеслав КОРНІЄНКО

(*Київ, Україна*)

УДК: 930.271:246(477.86)“15”

**Епіграфічна пам'ятка
початку XVI ст. з церкви Успіння
Пресвятої Богородиці в Крилосі**

У серпні 2014 р. на запрошення адміністрації Національного заповідника “Давній Галич” мною було проведено комплексні дослідження епіграфічних пам'яток, що знаходяться на стінах храмів колишнього княжого міста: церкви св. Пантелеймона в с. Шевченкове, церкви Різдва Христового в Галичі, каплиці св. Василя та церкви Успіння Пресвятої Богородиці в Крилосі. Причому дослідженню підлягали абсолютно всі пам'ятки епіграфіки, як графіті, так і інскульпти. Серед останніх доволі цікавим є прямокутний вапняковий блок з Успенської церкви, вмурований у стіну північного схилу арки-переходу від притвору до центру храму (мал. 1) на висоті близько 440 см від підлоги. У центрі блоку вирізьблено вістря стріли вгору, древко якої трохи нижче оточене півколом, та дві літери – А та С обабіч (мал. 2). Нижня частина цього блоку пошкоджена, проте його порівняння з розмірами інших блоків мурування стіни церкви та каплиці св. Василя вказує, що втрачено невелику частину каменю.

Першу спробу встановити зміст означених літер А та С здійснив відомий дослідник галицьких старожитностей Й. Пеленський, який припускав можливість їх розгляду як запису 1200 р., де А позначає тисячі, а С – сотні [6, s. 118], хоча з погляду палеографії таке датування суперечливе. На цю обставину звернув увагу В. Вуйцик, який схилявся до визначення цього каменю як мулярського знака майстра-будівничого, уникаючи питання про час появи цієї плити [2, с. 271]. Власне, ці два варіанти й були єдиною серйозною спробою атрибутувати цю пам'ятку епіграфіки. Сучасні дослідження довели неправомірність подібних підходів, зміна яких дала змогу з великою часткою вірогідності встановити, ким, коли та з якої нагоди вона вирізьблена.

9. Тарле Е. В. Северная война и шведское нашествие на Россию / Е. В. Тарле. – М.: Соцэкгиз, 1958. – 480 с.

10. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К. – Запоріжжя: Генеза, 2002. – 568 с.

11. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: У 3 т. / Д. І. Яворницький. – К: Наук. думка, 1991. – Т. 3. – 560 с.

Олександр Слісаренко (*Дніпропетровськ, Україна*). **Карл XII і Запорозька Січ** У статті аналізуються обставини утворення військово-політичного союзу між Швецією та Запорозькою Січчю в роки Північної війни – з 1709 по 1713 р. *Ключові слова: Полтава, Переволочна, переправа, еміграція, облога.*

Александр Слесаренко (*Днепропетровск, Украина*). **Карл XII и Запорозькая Сечь** В статье анализируются обстоятельства возникновения военно-политического союза между Швецией и Запорозьской Сечью в ходе Северной войны в период с 1709 по 1713 г. *Ключевые слова: Полтава, Переволочная, переправа, эмиграция, осада.*

Oleksandr Slisarenko (*Dnipropetrovsk, Ukraine*)/ **Charles XII and the Zaporozhian Sich.** This article analyses the circumstances of occurrence of military-political union between Sweden and the Zaporozhian Sich during the Northern war between 1709 in 1713/

Key words: Poltava, Perevolochna, river crossing, emigration, siege.

Іван СІНЯК
(*Київ, Україна*)

УДК: 930.22:355(477.64) “1734/1775”

Залишки “традиційного” діловодства запорожців у внутрішньому документообігу Коша Нової Січі (1734–1775)

Перехід запорозького козацтва з кримської під російську протекцію у 1734 р. призвів до зміни не лише сюзерена, а й діловодства, за яким довгий час списувалися запорожці. Традиційна діловодна схема січовиків, базована на польсько-литовській діловодній традиції, змінюється російською, із збереженням окремих елементів “старого” діловодства. Починаючи з цього часу Кіш Війська Запорозького поступово переймає видову палітру документів імперського зразка. З’являється ціла низка різновидів директивно-розпорядчої документації (ордер, наказ), виконавчої (донесення, рапорт), інформаційно-публікаторської (проemorії, пропозиції і т.д.) тощо, із збереженням звичних форм зносин (універсали). В той же час на фоні цього процесу в січовому документообігу зустрічаються не притаманні ні російському, ані традиційному діловодству документи, які слід вважати козацькими за своїм походженням і, вочевидь, традиційними, базованими на литовсько-польській діловодній традиції. Зокрема такі документи, як *печатки, вічні пам’ятки та ухвали* зустрічаємо лише в суто запорозькому середовищі. До цього варто додати, що, крім продукування власної документації, в одному випадку запорожці вдалися і до “змішування” формулярних елементів російської і польсько-литовської діловодних традицій. Так, зокрема, результатом “схрещування” ордерів та універсалів утворилися так звані *охоронні ордери*. Оскільки такі ордери документувалися лише на Січі, то і їх можна вважати продуктом суто запорозького діловодства.

Дана проблематика не знайшла належного відгуку в українській історичній науці. Побіжно їй приділили свою увагу А. Скальковський, М. Слабченко, Н. Ченцова, Х. Лашенко, В. Стафійчук та автор цих рядків даної публікації. Так, зокрема, А. Скальковський зупинявся

на такому різновиді документації, як печатки [1]. М. Слабченко та Н. Ченцова торкалися функцій охоронних ордерів [2; 3]. Х. Лашенко, В. Стафійчук та автор зверталися до формуляра охоронних ордерів [4; 5; 6; 7; 8]. Однак такі питання, як характеристика згаданих документів запорозького походження, їх виникнення, особливості формуляра залишилися поза увагою дослідників. Тому метою даної роботи є характеристика особливостей продукування зазначених козацьких документів, дослідження їхніх функцій, специфіка формуляра документа, походження тощо.

Вперше на такий різновид документації, як *печатки*, свого часу звернув увагу А. Скальковський. На думку цього маститого історика, печатками на Запорозькій Січі називалися накази Коша Війська Запорозького, які адресувалися в паланки і на перевози. Наведена автором печатка датується 1769 р. і містить наказ бути готовими відбити татарський наступ [1, с. 533]. Достеменно зміст її передавати не будемо, оскільки сам документ не є автентичним (за словами А. Скальковського, через пошкодженість документа він був змушений додавати власні слова).

Однак думка А. Скальковського, що коло адресатів такого документа, як печатка, обмежувалося лише паланками і перевозами, є хибною. Серед нечисленних документів цього різновиду знаходимо такі, які адресовані безпосередньо особам. Зокрема у протоколі вирішених справ і виданих документів під час інспектування Кодацької паланки кошовим отаманом Петром Калнишевським, за 29 листопада – 11 грудня 1774 р., присутня печатка, видана новокодацькому жителю Семенові Киргизу, з дозволом відібрати коня у козака Дядківського куреня Тарана, котрому цього коня по крадіжці продав наймит згаданого Киргиза Пилип Баранник [9, с. 180]. Натомість печаток, адресованих на військові перевози Війська Запорозького, не знаходимо.

Достеменно невідомим залишається і час появи печаток в січовому діловодстві. А. Скальковський висловив гіпотезу, що даний різновид документів міг існувати на самому початку існування Війська Запорозького Низового [1, с. 533]. Однак сам автор не наводить із цього приводу ніякої доказової бази. Взагалі ж можна припускати, що, навпаки, появу печаток в діловодстві Коша варто датувати початком 70-х років XVIII ст. До цього часу таких документів в Архіві Коша Нової Запорозької Січі (найбільшому архіві документів з історії запорозького козацтва) не було виявлено. І лише вже згаданий протокол вирішених справ і виданих

документів під час інспектування Кодацької паланки кошовим отаманом Петром Калнишевським, за 29 листопада – 11 грудня 1774 р., подає нам низку печаток (всього у нашому розпорядженні перебуває 6 цих документів) [9, с. 160–181]. Тому гіпотетично можна припустити, що впровадження цих документів у січове діловодство відбулося якраз на завершальному рубежі існування Війська Запорозького Низового.

Такий різновид кошових документів, як печатки, у таблиці класифікації запорозьких документів важко віднести до якогось одного виду. Категоричність думки А. Скальковського про наказовий характер цього різновиду запорозької документації не підтверджується наявними печатками. Дійсно, частину печаток можна віднести до директивно-розпорядчої документації. Але в діловодстві Коша присутні печатки, що підпадають під різновид засвідчувальних документів, де засвідчувався дозвіл військової старшини на ті чи інші дії окремих осіб. Прикладами розпорядчих печаток можуть слугувати документ, адресований полковому старшині Олексію Шульзі, з вимогою повернення романківському жителю Саві Білошапченку загубленого вола [9, с. 164], або вже згадана печатка, надана мешканцю Нового Кодака Семенові Киргизу [4, с. 180]. Засвідчувальними печатками є документи з дозволами заготовити певну частину лісу старокодацькому мешканцеві волоху Макару [9, с. 162]; перезимувати Федору Глобі з худобою в Орільській чи Самарській паланці [9, с. 166–167]. Тобто до якогось одного виду документації такий різновид, як печатки, віднести важко. За допомогою формулярно-клаузульного аналізу можна дослідити формуляр печаток. Попри певні відмінності, він, загалом, має сталий вигляд. Так, початковий та кінцевий протоколи, традиційні для багатьох документів козацького діловодства, відсутні у цьому різновиді документації. Натомість документ представлений лише основною частиною, де зазначено *nominatio* (різновид документа): “Печатка” [9, с. 162], “По сей печатки” [9, с. 164]; *pagatio* (виклад обставин справи): “Сего обявителью волошину – в Старом Кодаке живущему Макару, позволяється в Терсі или в другом, коем тою стороною Днепра місті, на надобност нашу надобной к издълкидесяты плугов деревні вырубит, смотря притом, чтоб излишне никакого дерева рубать отнюдь не дерзал” [9, с. 162], “В сего показателя – новокодацкого жителя Семена Киргиза, как он показал, бывший у его в найме Пилип Бараннык, при учинении им худого поступка, своровал было в козака Дядківского Грицка Огира лошадей мастью білу, за котру ему он, Киргиз, денег двадцять рублей заплатил.

А он, Бараннык, ту лошадь по сворованіи продал с колбаною уздою Дядковского ж куреня козаку, прозываемому Тарану, знавшему, что та лошадь воровска, за десять рублей в борг. И дабы он возвратил ту лошадь ему, Киргизу, то отом им Киргизом прошенно” [9, с. 180] та *dispositio* (розпорядження по суті справи): “По издланіи ж сих плугов, к отвозу оних к нам подвод от Самарской или другой коей паланки егда потребует, то и дать” [9, с. 160], “И так, естли сія лошадь при немю, Тарану, и в его он, Киргиз, опознает, то ему Киргизу, чтоб возвратил, или по спорченію либо уже неимінію денгами удоволствовал он, Таран, о том ему повелівається” [9, с. 180].

Однак інколи зустрічаємо і дещо спрощений формуляр печаток, де відсутня описова клаузула, а є лише вказівка на різновид документа та розпорядча частина: “Печатка. Федора Глобы скоту рогатому и лошадам дозволено в Орели или где может сіна сискать, купить в Орилском или Самарском відомствах перезимоваться” [9, с. 166–167], “Печатка. Естли б на сего подателя – тритузневского жителя Омелка Потія омел Иван Шкурятяной курінный Дядковский в заводном между ими ділі жалобу в какую паланку привнестъ, то их тамо не судить, но рады того до иміют в Кош явятся” [9, с. 171]. Ще одним документом, який мав запорозьке походження, була *вінечна пам’ятка*. На відміну від печаток, які виходили “з-під пера” Військової канцелярії Коша, продукуванням вінечних пам’яток займалися виключно паланкові канцелярії Самарської і Кодацької паланок та Старокодацьке духовне намісництво. Перші відомості про них подає донесення старокодацького намісника Стефана Андрієва Кошеві, від 28 листопада 1761 р. В ньому йшла мова про видачу вінечних пам’яток самарським і кодацьким полковниками особам, які брали шлюб [10, с. 399]. У своєму донесенні Стефан Андрієв зазначав, що видачею цих документів займалися не лише новопризначені паланкові полковники, а й їх попередники [10, с. 399]. Це свідчить, що продукування даної документації проводилося і раніше 60-х років XVIII ст. З цього ж документа дізнаємося, що являли собою зазначені вінечні пам’ятки. Цей документ надавався особам, котрі бажали узяти шлюб. Про ширший контекст цього документа писав сам старокодацький духовний намісник: “Венечніе памяти в такой силі, якобы за поруками староств, между теми желающими венчатись что сродства, і кумовства, і никакого плотскаго препятствія не иміется” [10, с. 399]. Тобто вінечні пам’ятки повинні були засвідчити, що особи, котрі бажали взяти шлюб, не були родичами.

Причиною незадоволення старокодацького духовного намісника, як видно з його ж донесення Кошеві, було втручання паланкових канцелярій у видачу вінечних пам’яток. З його слів, прерогатива видачі такого роду документів належала виключно церковним інстанціям. Тому згаданий Стефан Андрієв прохав кошового отамана Григорія Лантуха (Федорова) із старшиною “какъ нинішнімъ, так і впредь будущим господам полковникам новокодацкому і самарскому приказами подтвердить, дабы они впредь в памятьхъ венечных о сродствии желающих венчатись не писали, ібо разборъ сего родства касается к духовным персонамъ, а не къ свецкой власти” [10, с. 399]. У відповідь на донесення старокодацького духовного намісника, Кіш, наказом самарському і кодацькому полковникам від 2 грудня 1761 р., встановлював порядок видачі вінечних пам’яток [10, с. 400]. З даного донесення видно, що цей документ повинен був видаватися виключно Старокодацьким духовним намісництвом. Натомість паланкові канцелярії лише писали подання на ім’я духовного намісника про бажання окремих осіб узяти шлюб і отримати вінечну пам’ятку [10, с. 400].

При цьому ж донесенні Кіш надсилав форму, згідно з якою паланкові канцелярії повинні були складати подання на отримання вінечної пам’ятки: “Форма из полковой Самарской паланки в Запорожскую Старокодацкую крестовую наміснію честному отцу наміснику Андрею. Податель сего “Н” з девицею “Н”, чтобъ бракомъ по правиламъ святыхъ отецъ сочетанъ билль, з Старокодацкой наміснии, ваша честность, імеете кому подлежить предложитъ. А чтобъ между іми никакова сродства плотского и кумовства не било, ваша честность по преданиямъ святыхъ отецъ разобратъ благоізволиите. Декабря дня 1761 году. З Самарской паланки” [10, с. 400]. Таке подання, очевидно, також слід вважати продуктом запорозького діловодства. На жаль, через втрату та розпошеність паланкових архівів та архіву Старокодацького духовного намісництва, до наших днів не дійшло жодної вінечної пам’ятки. Тому формуляр даних документів залишається загадкою. Загубилися в часі і зазначенні подання на отримання вінечної пам’ятки. Згадана форма їх складання на сьогодні є єдиним джерелом, що свідчить про їхнє існування. Невідомо також, чи погодилися паланкові полковники Самарської і Кодацької паланок на вимогу Коша припинити видавати пам’ятки, а натомість зосередитися лише на поданнях. Щодо видової належності вінечних пам’яток, то через відсутність самих документів важко однозначно віднести їх до якогось різновиду. Гіпотетично вінечні пам’ятки

можна віднести до засвідчувальної документації, оскільки вони (як видно з інших документів) мали підтверджувати відсутність родинної спорідненості в осіб, що брали шлюб.

Продуктом суто запорозького діловодства можна вважати такий різновид засвідчувальної документації, як *ухвала*. Важко констатувати появу ухвал на Запорожжі, оскільки на сьогоднішній день єдиною пам'яткою такого роду документів є ухвала Військової Ради Коша від 3 січня 1775 р. про виділення на утримання начальника січових церков Володимира Сокальського певної суми грошей з військового скарбу, датована 26 січня 1775 р. [11, с. 198]. Знову ж таки, гіпотетично можна припустити, що до січового діловодства, як і печатки, даний документ було введено на завершальному етапі існування Війська Запорозького, оскільки до середини 70-х років XVIII ст. в Архіві Коша Нової Запорозької Січі ухвал не знайдено.

Формуляр ухвал є подібним до формуляра печаток. В цьому документі відсутній початковий протокол. Основна ж частина представлена *paratio*: “1775 году генваря 3 дня в общомъ войсковомъ собрании приговоренно” та *dispositio*: “Всечесному отцу сичевихъ церквей началнику, архимандриту Владимиру Сокальскому для содержания его из войсковой сумми даватъ в год по 300 рублей, которые получают каждой трети по 100 рублей. И какъ онъ во архимандрита посвященъ минувшого 1774 году сентебря месеца 7 дня то потому и в рассуждении проезда его и ис Киева, произвествъ ему за означенную сентябрскую треть 100 рублей. И впред какъ вышеписанно по третям производит из суми войсковой, содержаемой в господина судьи войскового, что ко исполнению нини и на будуще времена подписомъ и печатию воисковою утверждено. И положено сей прыговор в Войсковой запорожской канцелярии к диламъ” [11, с. 198]. Однак, на відміну від печаток, в ухвалях присутній кінцевий протокол, в якому відображено лише *datum* (дата): “1775 году генваря 26 дня” [11, с. 198].

Крім продукування нових різновидів документації, запорожці в одному випадку пішли на експеримент. Поєднавши формулярні ознаки таких різновидів директивно-розпорядчої документації, як ордер і універсал, в козацьке діловодство впровадили новий документ – так званий *охоронний ордер*. Аналогів таких документів в інших регіонах України (в Гетьманщині, Слобожанщині) не знаходимо.

Охоронні ордери видавалися Кошем тим запорожцям, які брали в користування (під нагляд) частину січових угідь: фруктові дерева,

байраки тощо. Як слушно зауважувала Н. Ченцова, Кіш видавав ордери самарським і кодацьким жителям про надання їм “въ смотрение” байраків з лісовими масивами на землях Військових Вольностей [3, с. 78]. У справах Архіву Коша Нової Запорозької Січі знаходимо цілу низку таких ордерів. Одним з перших таких ордерів є документ, адресований полковій старшині Кодацької паланки, датований 8 грудня 1764 р., з наказом не перешкоджати будівництву священникові Афанасію Шелестову [12, арк. 4]. Як приклад наведемо ще ордери від 9 грудня 1772 р. кодацькому полковникові про передачу байраку під нагляд козакам Василеві Комину та Микиті Малому [12, арк. 33] або від 3 грудня 1774 р. тому ж адресатові про передачу балок під нагляд новокодацьким жителям [12, арк. 43 зв.]. М. Слабченко також згадує про подібні ордери, наводячи приклад з писарем Чернявським, котрий у слободі Личковій купив собі хутір, на що отримав відповідний ордер від Коша [2, с. 439]. На специфічні особливості формуляра охоронних ордерів вперше звернули увагу Х. Лашенко [4, с. 105], В. Стафійчук [5, с. 232] та автор даної публікації [6, с. 14; 7, с. 74; 8, с. 77]. Цей різновид документації має такі ж складові частини, як і звичайний ордер, а саме початковий протокол, основну частину та кінцевий протокол. Зацікавлення викликає початковий протокол, в якому якраз відображені складові клаузули, притаманні універсалам: “До кодацкого полковника и впредь будущимъ, ордеръ”, “Господину полковнику новокодацкому Григорию Поповичу з старшиною и впредь будущимъ, ордеръ”, “Ордеръ, господину полковнику кодацкому на благо зъ старшиною и впредь будущимъ” [12, арк. 24, 25, 33]. Саме початковий протокол за такою формою, як слушно зауважують Х. Лашенко та В. Стафійчук, дуже нагадує традиційні гетьманські універсали [4, с. 106; 5, с. 232].

Основна частина формуляра документації, на відміну від інших ордерів, включає в себе розпорядчу частину: “Байрака того, что находится въ балке той которая въ половици простирается и зовется Глухою, единственно толко частею, что ниже на рутниковой балки въ усмотрение новокодацкимъ жителямъ козаку Василю Кумпану и Никити Малому въпредь у Коши разсмотрения определяемъ стем, что онымъ испутошения кодацкого ведомства обивателми воздержували и отнюдь к тому ихъ не допускали, и снявши зъ сего ордера копию къ диламъ въ паланку подлинний въ содержание Кумпану и Малому поручите” [12, арк. 33]. Як можна побачити, крім розпорядчої частини, в документі присутня і засвідчувальна (засвідчується надання байраку на догляд козакам

Василю Кумпану та Микиті Малому). М. Слабченко наводить слова з основної частини формуляра згаданого ордера писарю Черняхівському, котрий у слободі Личковій купив собі хутір, на що отримав відповідний ордер від Коша: “Чтоб в оном (володінні. – І. С.) ни от кого никакого припятствия небыло” [2, с. 439]. Тобто Кіш, надаючи у тимчасове володіння січові угіддя, не лише наказував це полковникам і старшині відповідних паланок, а й засвідчував надання їх у власність окремим козакам. Таким чином, можна стверджувати, що, крім директивно-розпорядчої документації, охоронні ордери можна віднести і до засвідчувальної.

Кінцевий протокол притаманий традиційним ордерам і містить в собі subscriptio (підпис кошового отамана): “Атаман кошовий Петр Калнишевский з старшиною и товариствомъ” [12, арк. 14], “Атаманъ к. Петръ К. с товариствомъ” [12, арк. 15 зв.], та datum: “Кош. 1764 году декабря 8 дня” [12, арк. 4], “1774 году мая 27 дня. При Бугу между Чертомлыкомъ” [12, арк. 82].

Підводячи підсумки, можемо стверджувати, що запорожці досить мало продукували власної документації, користуючись у діловодстві здобутками російської та польсько-литовської діловодних традицій. Виникнення на завершальному етапі існування Запорозького Війська документів власне запорозького походження наштовхує на думку, що саме в цей період (60-ті – 70-ті роки XVIII ст.) їх почали запроваджувати у власне діловодство. Однак, у порівнянні з документами російського зразка, в документообігу Коша та паланок документи запорозького зразка були мало поширені.

Джерела та література:

1. Скальковский А. К истории Запорожья: внутренние распорядки / А. Скальковский // Киевская старина. – 1882. – Т. 4. – С. 527–537.
2. Слабченко М. Паланкова організація запорозьких вольностей / М. Слабченко // Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття). – Запоріжжя, 1999. – С. 411–491.
3. Ченцова Н. В. Документи Коша Нової Запорозької Січі як джерело до історії Катеринославщини / Н. В. Ченцова // Дисертація на здобуття вченого ступеня канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1992. – 162 с.
4. Лашенко Х. Г. Проблема лісокористування на Запорозжі в світлі документів з архіву Коша / Х. Г. Лашенко // Південна Україна XVIII–

XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя: РА “Тандем У”, 1996. – Вип. 2. – С. 100–107.

5. Стафійчук В. В. Формуляри документів Коша Нової Запорозької Січі про надання у нагляд лісових угідь як джерело з історії Запорозжя та його діловодства / В. В. Стафійчук // Запорозьке козацтво в пам’ятках історії та культури: Матеріали Міжнар. науково-практ. конф. м. Запоріжжя, 2–4 жовтня 1997 р. Секція I, II. – Запоріжжя: РА “Тандем У”, 1997. – С. 231–235.

6. Сияк І. Директивно-розпорядча документація Війська Запорозького в добу Нової Січі / І. Сияк // Актуальні проблеми вітчизняної та всевітньої історії: Матеріали I Всеукр. науково-практ. конфер. молодих науковців, аспірантів, здобувачів, магістрантів. – Рівне, 2008. – С. 13–20.

7. Сияк І. Видова структура документації Війська Запорозького доби Нової Січі / І. Сияк // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Вип. 12. – К., 2010. – С. 73–89.

8. Сияк І. Формуляри директивно-розпорядчої документації Війська Запорозького Низового в добу Нової Січі / І. Сияк // Наукові записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 20. – К., 2010. – С. 74–84.

9. Петро Калнишевський та його доба: Зб. документів та матеріалів / Упор. В. Грибовський, В. Мільчев, І. Сияк. – К., 2009. – 430 с.

10. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775. – К., 2006. – Т. 4. – 885 с.

11. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775. – К., 1998. – Т. 1. – 696 с.

12. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 136.

Іван Сияк (*Київ, Україна*). Залишки “традиційного” діловодства запорозьців у внутрішньому документообігу Коша Нової Січі (1734–1775) У статті наведено характеристику документів козацького походження, що перебували в запорозькому документообігу в період Нової Січі. Розкрито мету продукування даної документації, час її впровадження, видову належність та проаналізовано формуляри документів.

Ключові слова: печатка, вічна пам’ятка, ухвала, охоронний ордер.

Іван Сияк (*Київ, Україна*). Остатки “традиційного” делопроизводства запорозьців у внутрішньому документообігу Коша Нової Січі (1734–1775) В статті дається характеристика документів казацкого

происхождения, которые находились в запорожском документообороте в период Новой Сечи. Раскрыты цель продуцирования данной документации, время ее внедрения, видовая принадлежность, проанализированы формуляры документов.

Ключевые слова: печать, венежная памятка, постановление, охранный ордер.

Ivan Syniak (*Kyiv, Ukraine*). **Tailings of “traditional” office work of the Zaporozhian cossacks at internal documentary turn of Kish of New Sich (1734–1775)**

Description of documents of cossack origin, which were in zaporozhyan circulation of documents in the period of New Sich, is resulted in the article. Exposed purpose of producing of this document, time of introduction, specific belonging, and formulary of documents is analysed.

Key words: seal, vinechna sight, decision, protective warrant.

Олексій БАРАНОВСЬКИЙ
(*Київ, Україна*)

УДК 930.2: [34(093): 355.48] (477) “17”

**Судово-слідча документація
Гетьманщини як джерело до історії
гайдамацьких виступів запорожців
у добу Нової Січі**

Розмитість уявлень про гайдамацький рух на тлі методологічних пошуків неминуче віртуалізує проблему та надає їй дещо химерних обрисів. Видима проробленість теми нашаровується на цілі ділянки нерозкритих аспектів, героїчні особистості походів мирно співіснують з кримінальним елементом, а нові погляди та оцінки утворюють колаж із загальноприйнятими баченнями здобичництва. В цих умовах зростає необхідність аналізу окремих тематичних компонентів гайдамацтва як засобу подолання загальної міфологізації питання. Особливу зацікавленість викликає “запорозький слід” в соціальних рухах того часу, що, генеруючи розбійницькі виступи, впливав на ситуацію в регіоні. Нерозробленість проблеми в історіографії та відсутність відповідного цілісного актуалізованого комплексу документів формують потребу в розгляді окремих структурних елементів джерельної бази. Нас цікавлять передусім судово-слідчі документи установ Гетьманщини з проблеми запорозького гайдамацтва у частині документообігу, видової структури та інформативних можливостей.

Залишаючись предметом наукових зацікавлень з боку головним чином студій історико-юридичного спрямування, розбавлених поодинокими архівознавчими розвідками [1] та археографічними публікаціями [2], судова документація Гетьманщини до цих пір постає скоріше як акт правової реальності, аніж повноцінний джерельний комплекс. В історіографії ж проблема порушувалась фактично лише В.І. Мільчевим [3], який досліджує протоколи допитів запорожців-гайдамаків, виокремлюючи деякі риси формуляру та розглядаючи документ як засіб для з’ясування психології розбійника, соціального складу ватаг.

Синяк Іван – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Слісаренко Олександр (Дніпропетровськ, Україна) – к.і.н., доцент кафедри міжнародного права, історії права та політико-правових вчень

Смуток Ігор – кандидат історичних наук, докторант Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Старков Валерій – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Старовойтенко Інна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Черченко Юрій – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Збірник праць молодих вчених
та аспірантів

Том 29

Свідоцтво про державну реєстрацію

Серія КВ № 15259–3831Р

видано Міністерством юстиції України 30.04.2009 р.

Реєстрація у ВАК України

Історичні науки

Постанова Президії ВАК України від 09.06.1999 р., № 1–05/7

Опубліковано у “Бюлетень ВАК України” (К., 1999. – № 4)

Перереєстрація у ВАК України

Історичні науки

Постанова Президії ВАК України від 14 квітня 2010 р., № 1–05/3

Опубліковано у “Бюлетень ВАК України” (К., 2010. – № 5)

Редактори:

Броніслав Адамович, Лариса Білик

Художнє оформлення *Георгія Сергєєва*

Технічний редактор *Майя Притикіна*

Комп’ютерний набір *Зінаїди Жолтанюк*

Оригінал-макет *Ірини Стариковської*

Підписано до друку 10.12.2014. Формат 60x84^{1/16}

Папір офс. № 1. Офс. друк.

Ум. друк. арк. 28,0. Обл.-вид. арк. 25,1.

Наклад 300 прим. Замовлення

Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Т. 29. – Київ, 2014. – 448 с.

Поліграфічна дільниця
Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України
м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4